

РЕЦЕНЗИЯ
на дисертационния труд на Константин Валериев Голев
на тема: Причини за куманските миграции на Балканите
за получаване на образователната и научна степен „доктор”

Рецензент: проф. дфн Александър Федотов

Дисертационният труд на Константин Голев представлява солидно изследване в обем от 411 стандартни страници – основен текст, и 45 страници – библиография и списъци на съкращенията.

Знае се, че понякога обемистите исторически изследвания се превръщат в свободни повествования с исторически привкус. Случаят с докторската дисертация на Константин Голев не е такъв: пред нас е едно мащабно и сериозно проучване, в което се прави анализ на наличните сведения за ранната история на кумано-кипчакската общност. Освен това в дисертацията се представя кумано-кипчакската общност в периода на нейната доминация в Дешт-и Кипчак, установява се влиянието на климатичната рамка в евразийската степ върху поведението на тази общност и се предлага типология на взаимоотношенията на тази общност с обществата от седентарния свят, в който Балканите играят много важна роля.

Дисертантът си поставя важни и амбициозни задачи, които се решават в рамките на три глави, предшествани от увод и и завършващи с епилог. Тези задачи имат чисто историческа същност, въпреки че тяхното решаване изисква от дисертанта много повече от просто задълбочени и обширни познания в редица ”съседни” хуманитарни области. Константин Голев успешно се справи както с проследяването на ранната история на кумано-кипчакската общност, така и с анализа на свързаните с тази общност етноними, изследването на верижните номадски миграции в Евразийския степен коридор през XI век, които преливат в събитията, довели до появата на куманите на Балканите. Той анализира и общия модел за такива миграции и доказва, че кумано-кипчакската общност се вписва в него. Сред решените от дисертанта задачи и е анализът на податките за социално-политическата структура на кумано-кипчаките, на запазените откъслечни сведения и историографските концепции за разположението и взаимните зависимости между отделните групировки в Дешт-и Кипчак. Авторът предлага хронологично изложение на отношенията на кумано-кипчакската общност с обществата от степната периферия и проследява събитията в Дешт-и Кипчак и нейната седентарна периферия в епохата на Монголското нашествие.

Позволих се по-подробно представяне на поставените от дисертанта задачи, за да очертая още веднъж мащабността и важността на неговото изследване, което свидетелства за широката му ерудиция и истинския творчески подход. Няма да скрия, че имах възможност да наблюдавам лично сериозното отношение на дисертанта към изследователската работа по темата на дисертацията, неговата всеотдайност (напоследък все по-рядко срещано качество сред младите учени), положителния му максимализъм и академичната прецизност.

Темата на дисертацията е много актуална за българската история и историография. Кръстопътът на езиците и културите – Балканският полуостров – е много благодатна територия за срещи на различни номадски племена. Както правилно отбелязва авторът, граничните с Балканския полуостров земи влизат в състава на Евразийския степен пояс – безкрайния друм на немалко исторически миграции. Историческата съдба на балканските и евразийските народи често е свързана и взаимно обусловена, което Константин Голев убедително доказва в своята дисертация. Номадите, и куманите не са изключение, винаги живеят по съседство с уседнали народи, което предполага съществуване на специфичен модел

на техните взаимоотношения.

Така че взаимоотношенията на кумано-кипчакската общност със седентарни общества от други контактни зони в Евразия също представляват обект за изследване в рамките на тази дисертация. Трайни промени в тези взаимоотношения настъпват след Монголското нашествие в Източна и Централна Европа и Балканите: промените формират предпоставки за формиране на политическа самостоятелност на кумано-кипчакската общност. Авторът справедливо отбелязва, че събитията в Централна и Вътрешна Азия повлияват върху съдбата на Балканския полуостров въпреки хилядите километри, които ги разделят.

Според мен, тук отново става дума за описаната от много автори специфична културна „проходимост“ на номадските племена, тяхната цивилизационна (в културологичен смисъл на тази дума) адаптивност и приспособимост. Ала Константин Голев настоява, че събитията върху Балканския полуостров демонстрират по-различен тип взаимодействия и взаимни влияния: тук става дума за циклични и динамични културни взаимодействия, датиращи още отпреди Монголското завоевание. Макар именно монголите предизвикват кумано-кипчакски преселнически вълни към Балканския полуостров.

Дисертантът доказва, че за първи път в Балканската история представители на една и съща номадска общност масово проникват на полуострова едновременно и през североизток и през Панония от северозапад – традиционните пътища на номадското навлизане в Югоизточна Европа.

В дисертацията се изследва сравнително широк времеви диапазон – от времето на Уйгурския хаганат (744-840) до Монголското нашествие в Западна Евразия, Източна и Югоизточна Европа (1236-1242) и „се покрива“ сравнително широка географска площ – от Централна и Вътрешна Азия до Централна, Източна и Югоизточна Европа.

Ще направя кратък анализ на трите основни глави от дисертацията.

В първата глава, удачно и донякъде закачливо назована „Куманският пасианс“, авторът разглежда основните хипотези за произхода и ранната история на куманите. В същата глава се изследват и отделните събития, фиксирани в редица писмени извори, които биха могли да имат отношение към „някои от групите, влезли по-късно в състава на кумано-кипчакската общност“. Приемам твърдението на автора, че названията кипчаки, кумани и половци не винаги трябва да се разбират като етноними или политоними, тъй като тук не става дума за етнически или политически монолитни единици. Авторът предлага те да се разглеждат като нарицателни за една достатъчно подвижна и разнородна по свой състав племенно-кланова общност, която съдържа в себе си множество социално-политически и етнически единици с неясни и нестатични взаимовръзки помежду им. Според мен тази забележка е много важна за разбирането на същността на феномена, наречен кумани.

Като монголист ще добавя, че същите характеристики отличават и ранното монголско съобщество – също толкова разнородно, подвижно, нестатично и развиващо се на вълни. В този смисъл е оправдано предложението на Константин Голев да се използва чисто технически термин „кумано-кипчакска общност“ по отношение на обитателите на Деш-и Кипчак в периода от средата на XI-ти век до първата половина на XIII-ти век.

Одобрявам научния скептицизъм на дисертанта по отношение на споменаването на кипчаките в руническите паметници и приемам неговите разсъждения като правомерни. Не бива да използваме ефектни предположения, които по-скоро представляват „странни залитания“ и могат да подкопаят усърдно изградената система от аргументи и доказателства. Затова нека преминем от „Орхонската несигурност“ към „арабо-персийската сигурност“, изразена в някои съчинения, където кипчаките се

споменават с други народи наред с кимаките. Именно взаимоотношенията между кимаките и кипчаките занимават автора в третия параграф на първата глава.

Преглед на верижните номадски миграции в Евразийския степен коридор през XI век позволява на автора да направи важен извод, че най-разнообразни общности със свършено различен произход, разпрострени на огромни територии, за кратко време започват да бъдат наричани с наименованието кипчак или с неговите синоними половци и кумани, което представлява политоним. Тази хетерогенна по своя състав и произход общност, в която има следи от тюркски, монголски или пара-монголски, ирански и дори огурски групи, започва да се споменава в хрониките като кумано-кипчакски племена.

Именно през XI век започва да се използва и новото име „Дешт-и Кипчак” – сиреч „Степ на кипчаките” – обект на изследването във втората глава от дисертацията. Тук авторът анализира основните процеси, развили се върху споменатата територия от нейното освояване от страна на кумано-кипчакската общност до навечерието на монголското нашествие. Изследва се социално-политическата структура на евразийските номадски общества и влиянието на климата и ежедневния ритъм на традиционното скотовъдство в обширния регион.

Константин Голев използва конкретни исторически споменавания, за да предложи собствена хипотеза за конкретния характер на социално-политическата структура на кумано-кипчаките и посочва основните зависимости, които обуславят отношенията между обитателите на Дешт-и Кипчак и т.нар. Външен свят.

На връзките между Дешт-и Кипчак и Външния свят е посветена третата глава от дисертацията. Под „Външен свят” естествено се разбират уседналите народи, които контактуват с номадското население. Подобни контакти като цяло могат да бъдат описани като типологични и се обуславят от географското разположение и физическите географски дадености, без това да е определящия фактор.

В тази глава авторът използва термините „контактна зона” и „гранична ивица”, за да заяви, че ясна разделителна линия между самите гранични общества не може да бъде очертана категорично. Споделям неговото твърдение, че номадите често се инфилтрират в съседни седентарни държави и се установяват там, въпреки че се наблюдават и реверсни процеси. Това определя отбелязаната подвижност, наричана от автора допълнителна флуидност, в граничните зони. Справедливо се посочват и промените, които настъпват вътре в седентарните общества вследствие на постоянните контакти с номадските им съседи.

Трета глава представлява обширно, но при това аналитично описание на взаимоотношенията на кумано-кипчакската общност с редица държави, федерати и региони, такива като Киевска Рус, включително и с т.нар. Черни клобуки – част от номадските федерати на руските княжества, които обитават граничните с „Половецкото поле” райони, с Хорезм и Централна Азия, с Волжка България и Кавказ, с Кралството на Свети Ищван (Унгарското кралство), и разбира се с Балканите.

В третата глава не само се проследява развитието на историята на куманите в Дешт-и Кипчак, но и нейния край, когато монголите безмилостно смачкват установените връзки и взаимоотношения между номадите и седентарните общества върху обширни територии. Балансът е нарушен завинаги, кумано-кипчаките са принудени да потърсят спасение другаде, в това число и на Балканите.

Обобщавайки казаното дотук, бих искал специално да посоча научните приноси на това изследване, което безспорно е аналитично, широко обхватно и добре аргументирано. Без да принижavam досегашните успехи и постижения на българската куманологична школа, искам да отбележа, че в настоящия дисертационен труд е представено цялостно изложение на куманското присъствие на Балканите до монголското нашествие, анализирани се връзките на посочената общност с други

седентарни общества.

Изследвано е също така убедително и мотивирано поведението на куманските бежанци в Транскавказия и Унгария.

Положителна оценка давам и на опитите на дисертанта да „впише” кумано-кипчаките в общия модел на евроазиатския пастирски номадизъм и да спре нашето внимание върху не много добре разработен проблем на контактите между куманите и волжките българи.

Дисертационният труд на Константин Голев представлява цялостно, написано на добър академичен език изследване, което заема подобаващо място в рамките на световната куманология. В много отношения то е иновативно за българската историография и често предлага по-различни от съществуващите интерпретации на исторически сведения.

Авторефератът на дисертацията е изготвен при спазване на съответните изисквания и поради това може да бъде приет като надлежно изготвен от страна на дисертанта.

Обширната библиография, посочена в края на дисертацията, ни убеждава в дълбокото познаване на изворите и литературата по въпроса.

Авторът на дисертацията има четири публикации по темата (три публикувани и една – под печат).

Не мога да премълча и обстоятелството, че Константин Голев, уви, беше последният докторант на известния български историк проф. д-р Георги Бакалов, чийто научен авторитет е общоизвестен. Радвам се, че доц. д-р Александър Николов успешно пое щафетата на научното ръководство. Мисля си, че проф. д-р Георги Бакалов би останал доволен от направеното от негова докторант.

И все пак ми се иска да задам поне един въпрос на Константин Голев. Нека по време на своята защита се опита да предложи алтернативен модел на взаимоотношенията между куманите и монголите. Нека и обоснове своите предположения.

Накрая бих искал убедително да помоля уважаемите членове на научното жури да присъдят на Константин Валериев Голев образователната и научна степен „доктор”.

София, 24 април 2013 г.

Проф. дфн Александър Федотов